

Fekete-tenger partvidékén, a folyók torkolatvidékén helyezkedtek el. Olvashatunk továbbá a szarmata csapatok etnikai összetételéről, az ütközetek, az ostromok, a rajtaütések során alkalmazott taktikájukról. Érdekes az a fejezet is, amelyben a szerző a szarmata hangszerekről és „hadizenéről” értekezik.

A hatodik kötetet *Valerij Pavlovics Nyikonorov* és a sorozatban már szerepelt Julij Szergejevics Hугyakov jegyzi. Egy kötetbe szerkesztett két önálló műről van szó, az első rész az „ázsiai” hunokkal (hunni), a második rész az „európai” hunokkal (gunni) foglalkozik. (*Nyikonorov, V. P. – Hудjakov, J. Sz.: „Szvisztjasie sztreli” Maodunya i „Marszov Mecs” Attyli. Moszkva–Szankt-Petyerburg, 2004. 314 o.*)

A hunok harcias és nagy létszámú népe hozta létre az első, az eurázsiai sztyeppövezet jó részét magába foglaló birodalmat. A rájuk vonatkozó legkorábbi adat a kínai évkönyvekből ismert, a Kr. e. 318. év bejegyzéséből. Hугyakov e korai időszak tárgyalásával kezdi a kötetet. Az elemzés politikatörténeti fonala a hunok kínaiaktól elszenvedett vereségét követően a Kr. u. II. század elejéig tart, amikor a hunok nyugatra vonultak, „nem tudni hova.”

Ezen időszakra vonatkozóan a kötet különösen gazdag táblázatokat tartalmaz. Hугyakov részletesen elemzi a hunok és egyéb „íjfelezítő népek” fegyverzetét a birodalom területén. Nagyon érdekes a szamarkandi oblaszty területén, az Orlatszkiy kurgánban talált met-szett(?) csontlemezeiről készült rekonstrukció. A csontlemezen kardos, lándzsás, íjas és fókosos harcosok csapnak össze. Jellegzetes, páncélozott kaftánt, vagy kaftánszerű páncélt viselnek, amelyet derékban öv össze, alatta pedig ugyanezen ruhadarab bő, szoknyaszerű vértet-zetre hasonlít. A sisak mellett magas gallért

hordanak, amely hátul, a tarkójuk fölött majdnem szemmagasságig ér, láthatóan a páncéltart része és védelmi funkcióval bír. Ugyanezen csontlemez szerepel Nyefedkin szarmata könyvében is, mindketten közép-ázsiai harcosoknak tartják a csatázó feleket.

Nyikonorov az „európai” hunokról szóló részt azzal kezdi, hogy a hunok a 370-es években átkeltek a Volgán, majd e megállapítás után rögtön kitér a hniungnu–hun azonosság kérdésére. A vita, amely még a XVIII. században kezdődött, napjainkban is tart. A hun fegyverzetéről szóló értekezés lábjegyzeteiben végre magyar szerzők, Bóna István, Felvinczi Takács Zoltán, László Gyula, Harmatta János nevét is olvashatjuk. Külön fejezet szól a hun katonai hierarchiáról, a lovasságról, a gyalogságról és a műszaki alakulatokról, valamint a stratégiáról, az ostromtechnikáról, a megerősített tábor szerkezetéről. Nem túl szerencsés az Attilát és a hunokat ábrázoló, mintegy tucatnyi XVII–XIX. századi nyugat-európai festmény szerepeltetése, mivel az adott személyhez és néphez vajmi kevés közül van. Az „ázsiai” és az „európai” hunokra vonatkozó részt egyaránt időrendi táblázat zárja.

Ismertetésünk végén érdemes megemlíteni, hogy milyen kötetek megjelenését várhatjuk a közeljövőben. A szerkesztő bizottság tervei között szerepel Bizánc IX–XI. századi katonaságának bemutatása, Baktria hadi történetjének ismertetése a vaskortól a kora középkorig, továbbá hogy milyen volt a hadművészet a selyemút mentén. Külön kötet készül elemezni a csukcsok hadi ügyeit. Remélem, hogy e rövidre fogott tájékoztató kedvet csinált a „Militaria Antiqua” sorozat köteteivel való megismerkedésre.

Pintér János Zsolt

RICHARD OSGOOD

THE UNKNOWN WARRIOR. AN ARCHAEOLOGY OF THE COMMON SOLDIER

Sutton Publishing, Stroud (Gloucestershire, UK), 2005. 238 o.

A hadirégészet, mint önálló tudományos irányzat alig több mint két évtizedes múltra tekint vissza. A fiatal tudományág részét képző hadisírkutatás, a háborúban elesett katonák

nyughelyeinek keresésével, feltárásával, tudományos vizsgálatával foglalkozik. A hadisírkutatás fő céljai közé tartozik a harci események rekonstruálása, a megtalált katonák

személyének azonosítása, valamint a XX. század harcaiban elesetteknek a végtisztesség megadása.

Douglas D. Scott és Melissa A. Connor: They Died with Custer: Soldiers' Bones from the Battle of the Little Bighorn (Custerrel együtt estek el: katonák csontmaradványai a Little Bighorn-i csatából) című kötetének 1987-es megjelenése óta több jelentős publikáció készült a hadisírfeltárások eredményeiről. Elég csak olyan munkákra gondolni, mint a *Veronica Fioranto, Anthea Boylston és Christopher Knüsel* szerkesztésében megjelent *Blood Red Roses: the Archaeology of a Mass Grave from the Battle of Towton ad 1461* (Vérvörös rózsák: az 1461-es Towton-i csata tömegsírjának régészete), vagy az Amerikai Régészeti Intézet által összeállított *The Archaeology of War* (A háború régészete). *Peter Harrington műve, az Archaeology of the English Civil War* (Az angol polgárháború régészete), valamint *Alastair Fraser* nek egy első világháborús német katona azonosításáról szóló beszámolója, a *Finding Jakob* (Jakob megtalálása) szintén a hadirégészet meghatározó munkái. Azonban az eddigi hadisírkutatás eredményeit összegző, több történelmi korszakot átfogó kötet nem született, egészen *Richard Osgood The Unknown Warrior* (Az ismeretlen katona) című könyvéig. A 2005-ben megjelentetett munka ugyan nem a legújabb összefoglalások közé tartozik, ám azonnal a tudományág alapművévé vált, s hasonló összefoglalás napjainkig sem jelent meg.

Richard Osgood, a brit Honvédelmi Minisztérium régésze a Salisbury Plain területén, a Stonehenge fennsíkján található ókori lelőhelyek, műemlékek megőrzésén dolgozik. Munkája során több erődöt és számos bronzkori harcos sírját tárta fel. Hadirégészeti tapasztalatait „*Warfare in the Late Bronze Age of North Europe*” (Hadviselés Észak-Európában a késő-bronzkorban) és „*Bronze Age Warfare*” (Bronzkori hadviselés) címmel publikálta. Osgood az ókor mellett az ANZAC első világháborúban betöltött szerepét is kutatja. A Belgium területén fekvő első világháborús lövészárkok feltárásáról *Martin Brown*nal közösen készített munkája a „*Digging Up Plug-street: The Western Front Unearthed*” (A Plug-street feltárása: a nyugati front feltárása) címet viseli.

Az írásunkban bemutatásra kerülő „*The Unknown Warrior*” című angol nyelvű mű összefoglalja a hadisírfeltáró munkák eddigi tudományos eredményeit. A katonai élet anyagi

kultúráján keresztül mutatja be a történelem egyszerű gyalogoskatonáit és a hadisírokat.

A tanulmánykötet hét, különböző korszakokat felelevenítő fejezetből épül fel. Minden egyes rész egy, az adott érára jellemző idézettel indul, melyet rövid történelmi áttekintés követ. A szerző nélkülözhetetlennek tartja, hogy ismertesse a hadisírokból fellelhető tárgyakat. Az íjaktól és nyilaktól a modern lőfegyverekig fejezetenként taglalja az adott hadkultúrák harceszközeinek, fegyverzetének jellemzőit. Bemutatja a védelmi felszereléseket, a ruházatot, a mellvértektől az uniformisig. Elemzi a kiképzés és a gyakorlatok kellékeit, a katonai táborok anyagi kultúráját, a tábori élet mindennapi használati tárgyait, az ivó- és evőeszközöket. Külön foglalkozik a higiéniához kapcsolódó tartozékokkal. Koronként ismerteti a hadisírokból fellelhető írott források típusait. Bemutatja a bajtársi kezek által emelt síremlékek időszakonkénti változatait. Antropológiai leletek vizsgálatának eredményeit felhasználva ismerteti a harcok során bekövetkezett leggyakoribb halálokokat. Fejezetenként két ismeretlen katona sírfeltárását mutatja be röviden. – Egy mondatban összefoglalva tehát, a kötet a történelem közkatonaínak életét és halálát vázolja.

Az első fejezet „A fegyverkezési verseny hajnala: a bronzkor harcosai” címet viseli. A korszak katonai anyagi kultúrájának általános ismertetése után képet kapunk egy Stonehenge melletti hadisír feltárásáról, melynek során egy kora bronzkori fiatalember csontváza került a felszínre, akinek életét egy nyilvesző oltotta ki. A szerző ismerteti továbbá egy, az angliai Tormarton közelében található másik régészeti emlék, egy késő bronzkori sírból előkerült, brutális támadást elszenvedett, huszonéves áldozat maradványainak feltárását, s az előkerült maradványok vizsgálatának folyamatát.

„A sas szárnyai alatt: a római legió szolgálatában” című második fejezettel kezdve Osgood számba veszi az érintett kultúrák vallásaihoz kapcsolódó kegytárgyakat. Áttekintést ad az egyes érákra jellemző katonai elsősegélyfelszerelésekről, gyógyszerekről. A római korszaktól fogva a kötet folyamán a továbbiakban a szerző nem felejt el felsorolni az egyes korok hadifoglyai által készített tárgyak jellemzőit sem. Ebben a részben bemutat egy Németországban megtalált sírt, amelyben nagy valószínűséggel Publius Quintilius Varus egy

katonája nyugodott, valamint egy Hollandiában előkerült, teljes felszerelésében eltemetett ókori római legionáriust.

A harmadik részben, amely „A krónikák és sagák hősei: az angolszász és viking harcosok” címet viseli, egy harci kalapácsával együtt eltemetett normann harcos hadirégészeti leleteit ismerhetjük meg, továbbá és egy lenyilazott angolszász katona nyughelyének feltárásába kapunk betekintést. Ezt követően, „A lovagiasság ára: a középkor gyalogos katonája” című részben a hadisírkutatás szempontjából szenzációs felfedezéseknek számító leletegyütteseket mutat be a szerző: az 1461-ből származó towtoni tömegsír és az 1361-ből való, Svédország területén található Visby tömegsírjait.

A „Puskapor: háború a Tudorok és a Stuartok korában” című fejezetben az angol polgárháborúban elesett két katona sírjának feltárását elemzi. Érdekességként említhető meg, hogy Richard Osgood oly részletességgel tárja olvasói elé a hadirégészet eme területén folyó kutatásokat, hogy pl. még a dohányzás kellékeit is számba veszi, de taglalja a katonák szórakoztatását szolgáló játékok típusait is.

„Az ipari forradalom: a 19. század katonái” című hatodik fejezet egy 1812-ben, Vilniusban eltemetett ismeretlen katona sírjának feltárásáról szól. A katona a Grand Armée tagja lehetett. Ebben a részben esik szó egy 1862-ben, az amerikai polgárháborúban, az Ox Hill-i csatában elesett északi katona csontleletének vizsgálatáról is. Végül a szerző bepillantást enged az angol–zulu, majd a krími háború, valamint az indián háborúk leleteinek feltárásába.

Az utolsó fejezet címe: „Menetelés a pokolba: vérázta gyalogos az első világháborúban.” Itt egy Belgium területén található, első világháborús lövészárkból előkerült angol katona földi maradványainak feltárásáról olvashatunk. A katona valószínűleg gáztámadás áldozata lett. Ebben a részben kaphatunk információkat a könyv utolsó hadisírjának, a tizennegyediknek feltárásáról. A Westminster Apátság Ismeretlen Katonájáról van szó. Ez az a fejezet továbbá, amely kitér a lövészárkokban készült művészi alkotásokra is.

A leletek, a feltárás bemutatásával a szerző képet ad olvasóinak az egyszerű katonák életmódjáról, harcértékéről, képzettségéről. Betekintést nyújt a katonáélet viszontagságaiba, de megismerhetjük a hajdani harcosok szórakozási lehetőségeit is. Az író számos levéltári forrással támasztja alá a hadtörténelem terepen megtalált nyomait, melyeket plasztikusan tár elénk. A kötetet színes illusztrációk és idézetek teszik még szemléletesebbé.

Osgood nagyszerű művének köszönhetően megismerhetjük a sírokban fellelhető tárgyak típusait, ezáltal a mű a hadisírkutatás összegző kézikönyvének is tekinthető. Úgy véljük, a leírt régészeti sírfeltárások módszereinek alkalmazása és publikálása Magyarországon is követhető példa; kötetünk ennek módszertani kézikönyve lehet. Magyar nyelvű kiadása hasznos lenne a hadtörténelem, a hadirégészet hazai művelőinek és a téma iránt érdeklődőknek egyaránt, hiszen a hadisírkutatás nemzetközi szakirodalmának alapvető kötetéről van szó.

Tóth Zsolt

A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM ÉRTESEITŐJE 10. – – ACTA MUSEI MILITARIS IN HUNGARIA

Szerkesztette: Kreutzer Andrea, Makai Ágnes

(Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2008. 248 o.)

Tematikailag és tényanyagában egyaránt gazdag és értékes tanulmánykötetet kap a kezébe az érdeklődő olvasó a Hadtörténeti Múzeum 10-es számot viselő Értesítőjével. Az írások között tallózva hamar kiviláglik, hogy a szerzők nem feledkeztek meg a tavalyi jeles évforduló – a Hadtörténeti Intézet és Múzeum kilencvenedik születésnapja – által rájuk rőt

kedves kötelességről, hiszen nem egy dolgozat foglalkozik valamilyen formában az intézmény megszületésének körülményeivel.

A kötet négy nagyobb egységre tagolódik, melyek a Közlemények, Gyűjteményi és műhelymunka, Múzeumunk életéből, történetéből és a Kiállítások címeit viselik. A cikkek előtt kapott helyet *Szekeres Imre* honvédelmi mi-